

O p o n e n t s k ý   p o s u d e k
h a b i l i t a č n í   p r á c e

Autor: PhDr. Jana Marie Havigerová, Ph.D.

Název: **Intelektově nadané děti** (lexikální souvislosti, teoretická vymezení, implicitní reprezentace, studie konsekvencí a metodika pro skrínink nadání u dětí v předškolním a raném školním vývojovém období)

Datum: 21. září 2016

Předložená habilitační práce je zaměřená na vybranou část tématu itelektově nadaných dětí, a to dětí předškolního věku. Jedná se o téma, které je v různých souvislostech a z různých úhlů studované ve vývojové, pedagogické, obecné psychologii, pedagogice a jiných oborech déle než sto let. U nás se právě problematika itelektově nadaných dětí, žáků dostala do popředí trvalejšího zájmu před 20 – 30 lety. Současné obecné diskuse o vzdělávání a výchově dětí se tématu rovněž úzce týkají, a nejen proto lze téma považovat za velmi aktuální. Pro téma samotné je důležité, že se postupně stává více předmětem odborného studia a výzkumu, a méně pouhým diskusním tématem a politikem. Jedním z důkazů tohoto posunu může být i tato práce. Speciálně otázka vzdělávání a rozvoje mimořádně nadaných žáků musí být stále podrobována výzkumnému ověřování, protože právě tato oblast je poznamenána řadou odborných sporů, rozdílností v přístupech k řešení praktických otázek i nejednoznačností a rozporností výzkumných výsledků. Opatrnost při přejímání výsledků ze zahraničí je zcela pochopitelná a ověřování jejich platnosti v našich podmínkách je naprosto nezbytné.

Práce je souborem vědeckých prací autorky na téma itelektového nadání. V první části spisu je nejprve pozornost věnována terminologii, lexikálnímu původu používaných pojmů v této oblasti a je podán jejich etymologický výklad (nadání, talent, inteligence, intelekt, genialita). I když se této otázce věnovalo v minulosti u nás již více autorů, nikoli ovšem takto podrobně, nejedná se pouze o syntézu poznatků, ale především o jejich doplnění a významné rozšíření. Za přínosnou považují rovněž další část, která je věnována historii tématu a moderním přístupům. Jsou zde stručně rozvedeny myšlenky i méně známých autorů. Výběr autorů je dán preferencí autorky, ale přece bych se zde zmínila i o některých dalších významných autorech (např. A. Tannenbaum, M. Csikszentmihalyi nebo A. Ziegler). Osobně si myslím, že monografie věnovaná pouze historickému vývoji tématu by byla nejen přínosná pro studenty a odborníky, ale ozřejmila by i kořeny současných názorů a postojů ke vzdělávání nadaných, protože některé myšlenky byly zapomenuty a nyní se znovu vynořují, a někdy se prezentují jako zcela nový a účinný lék na problémy ve vzdělávání. Dále jsou prezentovány klíčové dimenze a kategorizace moderních přístupů a teorií (inteligence, nadání). Rozpornost přístupů je prezentována formou dilemat, což považuji za účinnou a vhodnou formu. Upozorňuji, že

kategorizace definic nadání dle výchozího přístupu není od Laznibatové, ale autorem je J. L. Lucito (1964). Autorka se pokouší rovněž o vlastní, komplexní vymezení základních pojmů, ve kterém se snaží o určitou sumarizaci akcentů, které zmiňují jednotliví autoři zaměřující se na tuto oblast a snaží se formulovat, co z jejich přístupů vyplývá. Podrobně se zabývá inteligencí a nadáním. Mezi dimenzemi inteligence uvádí také (míru novosti, jedinečnosti, originality či kreativity). To znamená, že tvořivost autorka považuje za část inteligence. *Jakým způsobem charakterizuje/vymezuje vzájemný vztah inteligence a tvořivosti. Někteří autoři vyčleňují komponentu tvořivosti jako samostatnou a podstatnou komponentu nadání (Renzulli) vedle komponenty inteligence a motivace, jiní ji do své teorie vůbec nezahrnují (Tannenbaum). Jaké je stanovisko autorky k této otázce?*

Konstatuji, že subkapitoly o ontogenetickém vývoji a období předškolního věku mají spíše přehledový a učebnicový charakter. Cenné však je, že autorka akcentuje biologický základ psychických funkcí, vývoj CNS v tomto období a věnuje se genderovým rozdílům ve vývoji. Komplexní pohled na vývojové období předškolního věku a zohledňování změn, ke kterým dochází nejen v kognitivním vývoji, autorka vždy konfrontuje s nálezy výzkumů o dětech mimořádně nadaných. Pasivní slovní zásoba se mimo jiné ukazuje jako dobrý indikátor nadání. *Bylo by možné tohoto nálezu využít v identifikační praxi a jak? Oceňuji, že autorka rozlišuje mezi školní zralostí a školní připraveností, což někteří pedagogové i psychologové nečiní a oba pojmy směšují. Lze konstatovat, že tyto dvě poslední subkapitoly tvoří vstup k výzkumné části práce, ve které je dominantní problematika identifikace nadaných předškolních dětí.*

Výzkumná část práce obsahuje soubor studií, které byly autorkou vykonány v tématu nadaných dětí předškolního věku nebo mají k tomuto tématu úzký vztah. První mikrostudie se týká představ, které se vztahují k fenoménu nadání u studentů a studentek učitelství pro MŠ. Dle mého názoru však není překvapivé u této populace zjištění, že jejich představy jsou blízké tradovaným mýtům o nadání, které formulovaly zahraniční autorky. Rozdíl v představách o nadaném dítěti mezi již praktikujícími učitelkami MŠ, ZŠ a rodiči dětí spočívá v jiné akcentaci vlastností, charakteristik nadaného dítěte (zvídavé dítě x předčasný čtenář x dítě s vyhraněnými zájmy), přičemž u učitelů je nejfrekventovanější představa nadaného dítěte jako dítěte zvídavého a dítěte s vyhraněnými zájmy. *Jak tyto představy učitelů souvisejí (případně se mění) s délkou jejich praxe, s věkem dětí, které obvykle vyučují, a s aprobacemi učitelů? Jak toto ovlivňuje postoje učitelů k nadání i nadanému dítěti/žákovi a obecně ke vzdělávání nadaných?*

Ve druhé mikrostudii je pozornost autorky zaměřena na analýzu výroků a citátů, které byly v minulosti a současnosti vysloveny o nadání a nadaných/geniálních jedincích. Autorka se snaží prostřednictvím této analýzy identifikovat typické implicitní teorie těchto pojmů. Samozřejmě úskalím je, což autorka také reflektuje, výběr citátů. Otázkou totiž je, zda by se dospělo ke stejným výsledkům analýzou stejného počtu jiných citátů o nadání, talentu či genialitě, kterých je obecně velké množství. Z analýzy vyplývá, pokud budeme zjednodušovat, že „nadání“ je spojenou s představou vnitřní determinanty, dispozice k výraznému projevu a s odborným diskursem, kdežto „talent“ s populárním, a s mimořádným výsledkem, s projeveným výkonem, který je možné rozvíjet. Domnívám se, že je zde patrná

jasná spojitost tohoto zjištění s rozlišováním dvou druhů nadání v dětském věku (latentní nadání) a (manifestované nadání/talent), které se v zahraniční literatuře objevuje. Spojení „geniální člověk/muž“ je jednoznačně vztaženo ke schopnosti vytvořit mimořádné dílo, které dlouhodobě přetrvává. „Inteligence“ je opět pojímána jako vrozená vnitřní determinanta jedince, a je často vztažena ke kvalitě myšlení. I když autorka uvádí, že odhlížela od kontextu vzniku citátů, což je pochopitelné, určitě by bylo pro analýzu zajímavé rozdělení citátů (kde lze) do několika skupin dle doby jejich vzniku (např. antika, středověk, novověk, současnost) a sledovat, zda a jak se mění obsah těchto základních pojmů, co stabilně zůstává a jaké prvky obsahu se mění s časem. Domnívám se, že pouhé konstatování faktu variability, rozporuplnosti a mnohoznačnosti v chápání pojmů zakrývá skutečnost, že proměnlivost jejich chápání primárně souvisí se společenskými změnami a vývojem. Nároky (kognitivní, emocionální, biologické aj.), které klade činnost na jedince, se mění nejen s dobou, ale i s věkem jedinců. Proto je třeba znát také kritická místa vývoje činnosti v dané výkonové oblasti. Jen někteří mají odpovídající předpoklady k dané činnosti vykonávat ji na mimořádné úrovni a dosahovat mimořádných výkonů. Současně jen některá prostředí a určité kvality působení na jedince umožňují mimořádného výkonu dosáhnout. Vztah mezi dispozicemi jedince a nároky činnosti je klíčový. Autorka spíše uvádí a komentuje „výčet“ možných vlivů. Dítě označené v dětství jako nadané nemusí v budoucnu podávat žádné mimořádné výkony proto, že pro mimořádný výkon v pozdějším věku jsou zapotřebí další (jiné) schopnosti a osobnostní vlastnosti než doposud, kterými však tento jedinec nedisponuje nebo nebyly vůbec rozvíjeny. *Domnívá se autorka, že nadání je primárně „uloženo“ v jedinci (a my ho objevujeme)?*

Třetí mikrostudie se zaměřuje na zjištění výskytu sledovaných pojmů v autentických textech (pojmy nadání a talent, inteligence a intelekt). Opírá se přitom o národní korpus ČNK pro mluvenou a psanou češtinu. Autorka zjistila v reprezentativním korpusu psané češtiny, že je pojem nadání včetně odvozenin použit cca 2000x, kdežto pojem talent 2x více. Opět zjistila, že pojem nadání je vztahován k odborné literatuře, ve které je zkoumán na teoretické úrovni, kdežto pojem talent k populárně naučné literatuře a k běžně vykonávaným činnostem. Ostatně toto zjištění se často odráží i v různých pokusech o odlišení obou pojmů. Nesdílím zcela názor autorky uvedený na str. 170 dole. Domnívám se, že i v předválečné republice bylo u nás testování IQ rozšířeno na školní děti, např. už v souvislosti s volbou povolání (všeobecná a praktická inteligence, technické nadání přinejmenším u dospívajících). U dětí předškolního věku byla pravděpodobně jiná situace. Kolokované pojmy dítě – nadání podle mého názoru spíše odkazují na budoucnost a možnost projevení dosud latentního potenciálu, pokud budou příznivé podmínky. Je to příslib do budoucna. Tyto mikrostudie autorky, které se týkají základních a nejfrekventovanějších pojmů a termínů používaných v této oblasti jsou velmi podnětné a provděpodobně u nás zcela jedinečné.

Dále se již autorka zabývá skříninkem nadání v předškolním věku. Nesdílím však nadšení autorky pro ještě více segregované školství, protože naše školství je již tak vysoce segregované, na rozdíl od zemí, které se umísťují na prvních místech v mezinárodních srovnávacích výzkumech. Autorka se této otázky pochopitelně pouze dotýká (je to ostatně primárně pedagogická otázka), ale *zajímá mě, proč výrazně podporuje toto organizační*

opatření, když při vzdělávání nadaných má být pozornost věnována především obsahovým opatřením a úpravám učiva (viz Bealsová)? Navíc řada obsahových opatření (při vzdělávání nadaných) je možné realizovat i při inkluzi (viz severské země). Pokud se týká samotného skříninku, předpokládala bych, že se v této části bude autorka detailněji věnovat rozpracování teorie identifikace, výběru a souvisejících teoretických otázek (strategie, fáze atd.).

Cílem samotné nominace nadaných nejen v předškolním věku je následně optimálně zabezpečit další vzdělávání a rozvoj nominovaných dětí. Od dob L. M. Termana se primárně užívaly testy inteligence a proces realizovali psychologové. Teprve časem se tohoto procesu zúčastňovaly další osoby, zejména učitelé, kteří rozšířili rejstřík používaných metod o metody pedagogické. Autorka se svým hlavním výzkumem, adaptací posuzovací škály L.

Silvermanové, právě zaměřuje na učitelky/le mateřských škol. V zahraničí existuje těchto škál velké množství, ale u nás nebyla pro předškolní děti standardizovaná žádná. Proto je tento počín záslužný. Velikost vzorku lze považovat za reprezentativní a proces standardizace odpovídá obvyklým postupům. Faktorovou strukturu tvoří 4 faktory, kognitivní, emocionální, aktivita a poslední – vztahový, který je sycen jednou položkou. *Jaké poměry mezi faktory podle zkušenosti autorky s užíváním této škály jsou pro efektivitu (i ekonomičnost) nominace optimální? Vyjadřuje se k této otázce nějakým způsobem sama autorka této škály?*

Autorka habilitačního spisu realizovala po adaptaci škály CGS 4 výzkumné studie a navrhla její závěrečnou úpravu. První studie se týkala ověření souběžné validity škály s testem IQ a mezi posuzovateli, druhá se týkala vztahu IQ k jednotlivým položkám škály CGS, třetí studie se vztahovala k posouzení dítěte škálou CGS rodiči a poslední se týkala analýzy výsledků nominovaných dětí rozdělených podle pohlaví. Z řady výsledků vybírám zjištění rozdílu v posuzování dítěte učitelkami a rodiči dítěte. Autorka následně uvažuje o možných příčinách rozdílů. Z nich jednoznačně vyplývá, že behaviorální posuzovací škály pro rodiče musí obsahovat jiné položky nebo jejich upravené znění. Z potřeb nadaných bývají v literatuře opakovaně uváděny zejména potřeba výrazné stimulace; potřeba specifické, „věcné“ komunikace; potřeba kontaktu s vrstevníky; potřeba individuálního přístupu a potřeba silného emočního přijetí. MŠ a rodina umožňuje uspokojovat každou tuto potřebu dítěte odlišně a s odlišnou intenzitou, což je dáno rozdíly mezi školní a rodinnou socializací. Nedomnívám se, že zde obecně hraje výraznou roli např. vztah dítěte k autoritě a nutnost přizpůsobovat se v MŠ. Klíčovou otázkou zdravého rozvoje dítěte je nalezení „rovnováhy“ mezi procesy socializace a individuace v obou těchto prostředích.

Jaké další metody (psychologické nebo pedagogické) by bylo vhodné podle zkušeností autorky používat při identifikaci nadaných dětí předškolního věku učitelkami v MŠ a psychology v PPP (mimo posuzovacích škál a inteligenčních testů)? Jak autorka vnímá snahu (nyní NÚVU) o vytvoření standardu psychologického vyšetření mimořádného nadání? Zajímavým zjištěním rovněž je, že ve výzkumném vzorku autorky bylo více nadprůměrně a výrazně nadprůměrně nadaných dívek oproti chlapcům, což je specifický výsledek oproti běžně uváděnému. Do jaké míry to podle autorky nabourávají genderové stereotypy o intelektovém nadání (vztaheno k předškolnímu věku) a podporuje výzkumné zaměření na „nadané dívky“ jako specifickou rizikovou skupinu v rámci populace nadaných?

Celkové vyjádření k habilitačnímu spisu:

Za velmi přínosné v teoretickém vstupu a výzkumné části považuji studie autorky, které se vztahují k lexikálnímu původu základních pojmů včetně prezentace zjištění o implicitních teoriích nadání, o analýze citátů a poznatky z korpusové analýzy klíčových pojmů v psaných a mluvených textech. Domnívám se, že takto detailní analýza těchto pojmů je v našem kontextu ojedinělá. Další texty této části (historický exkurz, milníky, představitelé, dimenze atd.) má spíše přehledový a učebnicový charakter. To se týká i některých dalších přechodových subkapitol výzkumné části (např. o ontogenetickém vývoji a předškolním věku), i když doplňují celek habilitačního spisu. Ve výzkumné části je cílem převedení americké škály Characteristics of Giftedness Scale L. K. Silvermanové do českého prostředí a statistické ověření její efektivity pro nominaci nadaných dětí předškolního věku učitelkami mateřských škol. Statistické zpracování a analýza je realizována kvalitně, velikost ověřovacího souboru je dostatečná. Cením si zařazení podrobné diskuse a komentářů k zjištěným poznatkům. Autorka se snažila přinést do praxe metodu, která by zpřesnila a zkvalitnila proces identifikace nadaných dětí na úrovni mateřských škol což, jak dokládá text práce, se jí v královéhradeckém kraji postupně daří. Výzkumná práce autorky má tedy i praktický výstup.

Závěr:

Téma, kterému se autorka věnuje, jednoznačně spadá do oboru psychologie. Obsah předloženého spisu je však zaměřen spíše do obecné, vývojové a pedagogické psychologie, méně do klinické psychologie, ve které se autorka uchází o habilitaci. Jednotlivá subtémata práce jsou jasně formulovaná a zjištěné výsledky mikrostudií obohacují poznání v problematice nadání a talentu. Realizovaný výzkum (ověření efektivity metody CGS v našem prostředí) je zpracován velmi podrobně a precizně s využitím statistických postupů, které jsou adekvátně zvoleny. Po jazykové stránce je práce psaná velmi kultivovaně a čtivě, a autorka dobře cituje, i když je často odkazováno na sekundární zdroje. **Habilitační práce splňuje požadavky standardně kladené na úroveň habilitačních prací v oboru psychologie.**

Doc. PhDr. Lenka Hříbková, CSc

Pedagogická fakulta UK Praha